

La integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits

La sexafòlia a l'alt Pirineu

La integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits

La sexafòlia a l'alt Pirineu

Esterri d'Àneu, 28 d'octubre de 2022

Jornada d'estudi organitzada per Silene per al Parc Natural de l'Alt Pirineu

Silene

Parc Natural
de l'Alt Pirineu

amb el suport de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu

La integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits. La sexafòlia a l'alt Pirineu

Jornada d'estudi organitzada per Silene per al Parc Natural de l'alt Pirineu
Ecomuseu de les Valls d'Àneu. Esterrí d'Àneu, 28 d'octubre de 2022

Publicació de la jornada coordinada i editada per Silene - Xavier Perarnau | www.silene.org

Fotografia de portada, Júlia Carreras

Correcció de textos: Marcel·lí Mora

ÍNDEX

ÍNDEX	4
Presentació.....	1
Comunicacions.....	5
L'hexafòlia o sexafòlia al Pirineu i les cultures pastorals i de muntanya	7
Paral·lelismes	8
La Roseta al Pirineu.....	10
Integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits, a partir de la sexafòlia	15
Sinopsi relativa als valors culturals i espirituals dels espais naturals protegits.....	15
Realitat de la cosmovisió simbòlica	19
Reptes per integrar el patrimoni immaterial en els espais naturals protegits	22
Reflexions conclusives	23
El cas de logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu	26
Propostes	35
2023, Any de la sexafòlia.....	37
Recerca.....	37
Significat de la sexafòlia.....	38
Relat.....	38
Esdeveniments.....	38
Congrés pirinenc sobre la sexafòlia.....	39

Presentació

El logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu és la sexafòlia o hexapètala, flor i obra d'art ensems que sintetitza valors naturals, culturals i espirituals. És per aquest motiu que fou reconegut com un exemple de bones pràctiques en el Manual de Patrimoni Immaterial dels espais naturals protegits espanyols, impulsat per Silene i publicat el 2012 per EUROPARC-España.

Aquest símbol d'origen arcaic, present en múltiples formes en l'àmbit del Parc Natural, roman el dia d'avui un misteri per a molts. D'on prové? Què ha significat al llarg del temps? Per quina raó s'ha esculpit, gravat, pintat o brodat al llarg dels segles? Des de quins angles ens hi podem acostar? Què pot aportar aquest símbol a la societat actual i al territori pirinenc? Quines iniciatives podria esperonar?

Per donar resposta a aquests interrogants de partida, el 22 d'octubre de 2022 es va dur a terme una jornada d'estudi, la qual va ser organitzada per Silene per encàrrec del Parc Natural de l'Alt Pirineu, la qual va comptar amb el suport de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, que va acollir l'acte. Els objectius eren estudiar, reflexionar, valorar i divulgar la sexafòlia en tant que cas i exemple. També ho eren poder compartir coneixements i visions dels valors del patrimoni immaterial de la Natura per tal de contribuir a promoure'ls. Més en concret, el propòsit de partida era estudiar la sexafòlia des del punt de vista antropològic i posar en valor perquè la sexafòlia fou escollida com a logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu i per quins motius això fou considerat exemple de bones pràctiques en el manual espanyol de patrimoni immaterial 2012.

Subsegüentment, a partir de l'exemple de la sexafòlia i d'acord amb els criteris i coneixements que acabem de referir, l'objectiu era contribuir a aprofundir i avançar en la integració dels valors del patrimoni immaterial de la Natura entre els responsables de la gestió d'espais naturals protegits i projectes culturals, especialment del Parc Natural de l'Alt Pirineu i l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, però també altres entitats afins del Pirineu i de la resta del territori català.

La jornada va tenir dues parts ben diferenciades. Al llarg del matí es van poder escoltar tres comunicacions i a la tarda una sessió participativa va propiciar un debat i recull d'idees d'actuació futura.

Les exposicions del matí van aportar informació general però de profunditat sobre la sexafòlia, abordant les seves dimensions històrica, geogràfica, cultural i simbòlica. Es van poder conèixer les seves característiques, la seva rica significació, la seva presència arreu del planeta i el seu arrelament a les terres pirinenques, tant en les seves expressions culturals com a través de determinades institucions.

En la sessió participativa de la tarda es va debatre sobre la vigència d'aquest símbol, i van sorgir idees per a fer perviure la seva riquesa en la societat actual, posant l'accent en com els seus valors associats poden contribuir a la preservació dels espais naturals. En va concretar un conjunt de propostes d'activitats a desenvolupar a curt i mitjà termini, que van des de l'estudi del coneixement de l'hexafòlia al Pallars i posteriors accions pedagògiques fins a l'organització d'un congrés transfronterer amb participació d'estudiosos, gestors, divulgadors i artesans de tot el Pirineu.

Comunicaciones

L'hexafòlia o sexafòlia al Pirineu i les cultures pastorals i de muntanya

Júlia Carreras Tort

Filòloga i investigadora especialitzada en folklore i etnobotànica

Resum: La roseta sexafòlia o hexapètala apareix al llarg de la història i a diverses cultures evocant una varietat de conceptes i idees. Al Pirineu, la sexafòlia es pot trobar des de l'arquitectura religiosa a l'art popular. Amb el temps, ha esdevingut una àncora identitària i cultural, que reflecteix la preeminència de la Natura. A través d'un recorregut transcultural i temporal podem veure com la sexafòlia s'ha associat, tradicionalment, a les cultures de muntanya.

En aquesta ponència s'explorà l'origen del símbol i les possibles fonts d'inspiració que s'hi perceben. Es tractarà, també, el paper de la roseta sexafòlia o hexapètala al llarg de la història, tot centrant-nos en les interpretacions fetes des dels àmbits de l'antropologia, el folklore, l'etnologia i el simbolisme. Finalment, es reflexionarà sobre el futur d'aquest símbol en la cultura, així com en la creació de nous significats i la seva implicació en la creació de la identitat cultural.

Paraules Clau: antropologia, arqueologia, etnologia, filosofia, folklore, història, simbolisme

Afirma l'arqueòloga britànica Mary Braithwaite que «l'art decoratiu no és només un producte o representació social estàtica, sinó que pot adoptar un paper actiu en la constitució, reproducció i transformació de les societats». Així, doncs, la utilització de certs símbols i imatges en l'art decoratiu té una immensa càrrega social, demostrant que l'art decoratiu no només serveix per a decorar, sinó que també és un testimoni de transformacions socioeconòmiques i culturals. La roseta sexafòlia, coneguda també com a hexapètala" o com a rosa"al Pallars, a compleix aquesta tesi. A més a més, mitjançant una anàlisi transcultural, comprovem que aquest símbol en qüestió té un efecte com a cohesionador cultural en les cultures i comunitats de muntanya al Pirineu i arreu del món.

La roseta sexafòlia s'ha definit com a símbol heliolàtric, això és, que fa referència a la relació de latria o adoració/necessitat d'una comunitat humana envers el sol. El sol, que dona llum, escalfor i permet la vida, és propiciat i repetit simbòlicament en estris i construccions buscant el seu efecte benefactor. Això no obstant, la teoria de la sexafòlia com a símbol solar no hauria d'eclipsar, mai millor dit, altres significats que s'hi han associat al llarg del temps. La sexafòlia és també interpretada com un símbol de regeneració (atesa la seva presència en monuments funeraris), així com un símbol que podria evocar el tro (tot allunyant-lo).

En tot cas, allò que queda clar és que en la majoria de les seves manifestacions i aplicacions, la roseta sexafòlia té un marcat caràcter apotropaic (del grec *apos-tropos*, allò que allunya el mal). Aquesta necessitat de protecció té molt pes en les cultures pastorals i de muntanya, on l'entorn sovint es percep com a hostil, amenaçant constantment els pilars econòmics i vitals de la vida quotidiana. Així, trobem sexafòlies en qualsevol estri relacionat amb les pastures, els camps i la vida domèstica.

L'origen de la roseta sexafòlia és un tema complex. El folklorista Eugeniusz Frankowski (1884-1962) ens proposa un origen clar per a aquest i altres motius decoratius: «Els motius de l'art popular, reproduïts sobre diferents monuments i objectes d'art, que de la mateixa manera es troben a altres comarques d'Europa, podrien ser supervivències de l'art prehistòric, portat aquí per les invasions dels pobles nòmades pastors». Però el cert és que la roseta sexafòlia apareix, originàriament, en àmbits religiosos i rituals al Mediterrani. Així, les primeres manifestacions d'una roseta de sis pètals són en tombes micèniques (1600 a. n. e) (Fig. 1), en caixes de fusta trobades a una tomba a Tebes (Egipte), o en copes rituals trobades a un monument funerari de la cultura marlik, a l'Iran (1500 a. n. e.).

Després d'aquest ús lligat a la protecció en l'altre món i la vida després de la mort, comencem a trobar la roseta sexafòlia en una varietat de contextos: un context religiós (decorant temples en mosaics o pintures murals), però també en un context quotidià (en recipients, mobles, etc.). A partir de l'edat mitjana, però, el símbol desapareix progressivament de l'àmbit religiós i es manté en l'àmbit quotidià, sent les cultures pastorals i de muntanya les encarregades de preservar-lo.

Paral·lelismes

Trobem clars paral·lelismes en l'ús de la roseta sexafòlia a diverses cultures de muntanya arreu d'Europa, especialment en zones de territori fronterer. La roseta apareix com a motiu decoratiu amb el nom de *gwiazda* (estel), *stonko*, *stoneczko* (solet), o *rozeta* (roseta) als Càrpats. No oblidem que els Càrpats són un territori fronterer entre Àustria, República Txeca, Eslovàquia, Polònia, Ucraïna, Romania, Bulgària, Sèrbia i nord d'Hongria.

Mentre que la roseta es troba poc estesa en l'àmbit religiós, aquest símbol és emprat habitualment en la decoració tradicional, molt present a les cases i als temples, gravat en fusta a les bigues principals, a les portes i al mobiliari. Amb el temps, aquest símbol s'ha tornat un dels emblemes més reconeixibles de l'estil conegut com a *Zakopane*, propi de la regió de Podhale, a Polònia, fet que ens demostra un clar paral·lelisme identitari amb allò que veurem a altres regions d'orografia i situació social similar).

Pel que fa al seu significat, la roseta present als Càrpats s'associa sempre a l'ús apotropaic, protector contra mals esperits, especialment aquells que es creu que són responsables del mal temps¹.

En la cultura i cosmovisió eslaves, la roseta sexafòlia, en la seva versió més esquemàtica, es coneix amb el nom de *Gromovoi znak* (marca del tro). Actualment, es considera un símbol protector contra el llamp i es fa servir en la decoració domèstica amb aquest propòsit. Tot i que la seva presència en àmbit religiós està circumscrita a usos d'arrel precristiana, encara s'associa al déu del tro Perun, representat amb rodes de sis radis. Aquesta associació entre la roseta i el fenomen del llamp i el tro no és, però, exclusiva de les cultures eslaves, sinó que és present també en les cosmovisions escandinavo-germàniques, amb el déu Thor, i en la cosmovisió celto-germànica i la deïtat Taranis.

En les cultures escandinaves i germàniques, la roseta sexafòlia es coneix com a *Olavsrose* o 'roseta d'Olaf'. La seva presència està testificada des de l'alta edat mitjana fins a principis de l'edat moderna, quan es troba especialment en l'àmbit religiós (per exemple, a l'església

¹ Matlakowski, Władysław. *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu, zarysy życia ludowego*. Druk. P. Laskauera i W. Babickiego, 1901.

de Stege, a l'illa de Møn, a Dinamarca, construïda al segle XIV), però el seu ús, però, ràpidament s'adapta a l'àmbit laic i popular, i passem a trobar-la en estris emprats a l'hora de menjar, beure i en la conservació d'aliments (graners, gerres de cervesa, caixes...).

El fet d'anomenar la roseta amb el terme *Olavsrose*, però, no hauria de passar-nos desapercebut. Sant Olav o sant Olaf (màrtir cristià mort al segle XI) mostra un clar sincretisme amb la deïtat germànica Donar o el déu nòrdic Thor, associats tots ells amb el llamp, el tro i la protecció: «Sant Olav mata dimonis, allunya serps, protegeix contra el llamp i és el sant patró dels pagesos»². Així, doncs, com en el cas del Perun eslau, es manté una connexió entre el llamp-tro i la protecció.

Abans d'abandonar aquest nexa entre la roseta sexafòlia i el llamp, no podem deixar de parlar de la deïtat gal·la Taranis, sovint representada amb una roda de sis radis, tant en petites figures com en esteles votives. Respecte a l'associació entre la roseta/roda de sis radis i el llamp, citem l'explicació que ens ofereixen Daniel Gricourt i Dominique Hollard: «La roda és, efectivament, l'atribut d'un déu representat sovint per escultors, bronzers i ceramistes de l'època galoromana.(...) la lògica ens porta a conferir-li un caràcter heliacal. Altres investigadors, però, han qüestionat el caràcter solar de la roda celta veient-hi, més aviat, un símbol del tro. Segons ells, figura el soroll prolongat i característic de la roda del carro. No hi ha, sens dubte, una solució única a aquest problema, ja que la roda té en realitat un significat multivalent entre els celtes. De fet, ha d'evocar el sol, el tro o el llamp, que és foc del cel, i aquesta conjunció del sol i el llamp no té res d'estrany en el context indoeuropeu. (...) Bergaigne va demostrar fa temps que els indoiranians podien designar amb el nom d'Agni celeste (Foc) el sol o el llamp, sense que de vegades sigui possible ni tan sols escollir entre les dues formes»³.

La presència estesa de nexes entre rodes, sexafòlies i llamps ens la recorda Lars Marius Garshol: «La roseta podria haver estat originàriament un símbol protector associat a *Perkwunos* [deïtat protoindoeuropea del tro], l'ús del qual es va estendre juntament amb la creença en els déus del tro indoeuropeus. Les primeres troballes de l'edat del bronze i l'edat del ferro no són tan primerenques com per ser incompatibles amb aquesta teoria»⁴. Tot i que aquesta associació és present a diverses cultures, l'aspecte fertilitzador i protector de la sexafòlia sovint s'afegeix a la tendència heliolàtrica ja esmentada anteriorment.

Als Alps i la vall del riu Po també hi trobem una vasta presència de la roseta sexafòlia, coneguda amb el nom d'*Alpensohle* o *Sole dei' Alpi* o sol dels Alps. Aquest territori fronterer entre França, Suïssa i Àustria (amb territoris pertanyents a Mònaco, Eslovènia, Alemanya i Liechtenstein) mostra evidències de l'ús de la roseta sexafòlia tant en l'àmbit religiós, sobretot circumscrit a esglésies templeres fins al segle XIII, com en l'àmbit popular, present en motius decoratius, i també, curiosament, pintat en parets de cases alpines i en objectes d'ús quotidià, com les caixes de núvia (Fig. 2).

L'anomenat Sol dels Alps ha sigut interpretat com a símbol solar i protector de la unitat familiar, tot i que els últims 30 anys ha sigut utilitzat per moviments polítics regionalistes

² Dumézil, Georges. *Gods of the Ancient Northmen*. University of California Press, 1973.

³ Gricourt, Daniel; Hollard, Dominique. *Taranis, le dieu celtique à la roue. Remarques préliminaires*. Dialogues d'histoire ancienne, vol. 16, n°2, 1990: pp. 275-320.

⁴ Garshol, Lars Marius. *Olav's Rose, Perun's Mark, Taranis's Wheel*. *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* 7, 2021: pp.121-151

de Padània al nord d'Itàlia (les fulles o pètals es relacionen popularment amb els sis llinatges etnolingüístics de la zona).

A les illes Britàniques, les rosetes sexafòlies es coneixen com a *daisy wheel* (roda margarida) *witch mark* (marca de bruixa) i *marigold* (calèndula). La seva presència es fa evident tant en l'àmbit religiós com en l'àmbit popular. Així, les trobem a tombes, làpides i esteles funeràries (des de la prehistòria i l'antiguitat fins al segle XVIII). En l'àmbit popular, trobem sexafòlies en mobiliari, objectes d'ús domèstic i, molt especialment, com a grafitos fets a cases i esglésies.

Pel que fa a la seva interpretació, les *daisy wheels* es consideren sovint paranys utilitzats contra els mals esperits: «un símbol potent relacionat amb el Sol que a principis del període modern havia adquirit un paper addicional com a esquer o parany d'esperits. L'elegància geomètrica del símbol, en ser una línia interminable, es creia que tenia un efecte gairebé hipnòtic sobre els esperits o les energies, actuant com una trampa o un parany, impeding el seu progrés»⁵. Citem a l'investigador Matthew Champion: «En el seu nivell més bàsic, es podria considerar que porten sort i protegeixen els individus de qualsevol influència maligna. (...) Les seves funcions podrien ser múltiples i hi ha una forta evidència que les creences associades a la seva creació i significat podrien evolucionar a través del temps. En un món on la malaltia i l'infortuni eren vistos com les manifestacions físiques de forces invisibles del mal, aquestes marques representaven una contramesura molt real i física que augmentava, en lloc de substituir, les proteccions espirituals de la pregària i de l'església»⁶.

Aquesta virtut protectora segueix, com es pot apreciar, les aplicacions que trobem a la resta d'Europa. A la península Ibèrica, les rosetes sexafòlies més antigues són aquelles pertanyents a l'àmbit funerari (sobretot a esteles), des de l'antiguitat fins a l'edat mitjana. A partir del segle IX, trobem molts exemples de l'ús del símbol en l'àmbit religiós, com es demostra en les rosetes presents a esglésies preromàniques i romàniques arreu del territori. Com en el cas d'Itàlia i les illes Britàniques, la seva presència disminueix a partir de l'alta edat mitjana.

Pel que fa a l'àmbit popular, la presència de la roseta a la península Ibèrica és molt estesa, generalment associada als territoris cantàbrics en arquitectura popular i en objectes d'ús quotidià, especialment als *hórreos* i motius decoratius que es troben a Galícia, Cantàbria i Astúries. En el cas particular dels *hórreos* trobem sexafòlies pintades similars a les rosetes de Pennsylvania.

La Roseta al Pirineu

Finalment, ens toca parlar de la presència de la roseta sexafòlia al Pirineu, on s'observa encara més clarament aquest paral·lelisme que es troba a altres cultures situades en territoris fronterers com les dels Carpats o els dels Alps. La roseta sexafòlia té al Pirineu una àmplia presència en l'art romànic, tant esculpides en pedra (tal com trobem en multitud d'esglésies a les Valls d'Àneu, com les d'Isil (Fig. 3) i Alòs, Borén o Isavarre, però no limitant-se a elles), com en el curiós cas de les hexafòlies pintades a l'església templera de Montsaunès, al Pirineu francès. Això no obstant, com succeeix a altres llocs d'Europa, la presència de rosetes sexafòlies disminueix marcadament a partir del segle XIV, tot i que curiosament, i segurament degut a la influència exercida per la cultura cantàbrica, es manté

⁵ Hoggard, Brian. *Magical house protection: the archaeology of counter-witchcraft*. Berghahn Books, 2019.

⁶ Champion, Matthew. *Magic on the Walls: Ritual Protection Marks in the Medieval Church*. a Hutton, R. (eds) *Physical Evidence for Ritual Acts, Sorcery and Witchcraft in Christian Britain*. Palgrave Macmillan, London, 2015.

en monuments funeraris bascos i navarresos. Així, trobem sexafòlies a esteles funeràries pirinenques des de l'antigor fins a l'època contemporània.

Respecte a l'àmbit popular, la roseta sexafòlia gaudeix de molt bona salut: atès que es troba en una gran multitud de peces de mobiliari i estris d'ús quotidià: caixes, salers, culleres, collars d'esquelles o formatgeres, entre d'altres (Fig. 4). Els motius decoratius presents en l'art popular, com s'haurà vist en les imatges que acompanyen aquest article, ens resulten familiars, tant per l'estil com per la factura, fent-les gairebé indistingibles de la resta de manifestacions en l'art popular. Aquestes similituds foren recollides per l'etnògraf Ramon Violant i Simorra, que afirmava el següent: «Podem dir que no existeix un art pastoral típicament pirinenc, pel que fa a la característica tradicional dels ornaments decoratius; ja que, com hem vist, no només els principals motius ornamentals són comuns a tots els pastors i nuclis artístic-tradicionals d'Europa»⁷. Al Pirineu, l'ús de la roseta sexafòlia, com ha succeït a altres zones de muntanya, s'ha preservat pel seu caràcter apotropaic o protector.

Com s'ha pogut comprovar, tot i que els usos i significats de la roseta sexafòlia segueixen una línia similar en tots els territoris en què apareix, també trobem matisos diferencials. Al nord i a l'est d'Europa es preserva millor el rol de la roseta sexafòlia com a protectora contra el mal temps, potser per la pervivència de creences en sants i deïtats relacionades amb el llamp, mentre que al sud i oest d'Europa l'hexapètala manté el seu nexa amb les propietats protectores generals lligades a l'àmbit pastoral, que tendeixen a desaparèixer, quedant-ne únicament l'ús decoratiu.

Al Pirineu, com en d'altres comunitats de muntanya, la roseta sexafòlia ha adquirit tints marcadament identitaris i, així, la seva presència es pren també com a pertinença a una cultura i estètica que es perceben com a pròpies. Tal com succeeix en les cultures de muntanya europees, la sexafòlia es perpetua a través de l'art popular. Citem per acabar a l'etnògraf pirinenc Ramon Violant i Simorra: «Podrà ser o no certa la significació o caràcter mític o religiós que s'atribueix a la majoria de motius decoratius emprats en l'art pastoral i popular dels pobles d'Europa, però, tal com hem vist, sí que es pot assegurar que s'han perpetuat a través dels temps i les diverses civilitzacions mitjançant la cultura tradicional i popular, ja que el pastor tradicional com l'artesà en general, no creava gairebé res nou, sinó que gravava, pintava o executava allò que havia vist fer». Estiguem d'acord o no amb aquesta afirmació sobre el paper de l'artesà, es percep que la importància de l'art popular al Pirineu té una dimensió que sobrepassa la voluntat decorativa o estètica. L'art popular és cultura popular i corre el risc de perdre's tan bon punt la comunitat local no es veu representada per ella.

Resulta sorprenent que, des de principis del segle XX amb els treballs de Violant i Simorra, no s'hagi dedicat cap esforç a escala institucional per recopilar dades sobre la presència i usos de la roseta sexafòlia al Pirineu. Esperem que el present recull comparatiu demostrï la importància cultural i històrica d'aquest símbol i faci manifesta la necessitat de comptar, en l'àmbit territorial, amb un treball etnogràfic que recuperi discursos, usos i significats (tant passats com presents) de les rosetes sexafòlies en l'àmbit pirinenc.

Així mateix, es fa necessària la difusió dels materials de recerca que en resultin, primerament en l'àmbit local, per d'aquesta manera portar a debat el símbol i la identitat

⁷ Violant i Simorra, Ramon. *Posible origen y significados de los principales motivos decorativos y de los signos de propiedad usados por los pastores pirenaicos*. Obra oberta 4, Barcelona: Altafulla, 1979.

cultural, quelcom reconnectar la comunitat local amb l'art en tots els àmbits permetent-li crear nous significats.

REFERÈNCIES:

Champion, Matthew. *Magic on the Walls: Ritual Protection Marks in the Medieval Church*. a Hutton, R. (eds) *Physical Evidence for Ritual Acts, Sorcery and Witchcraft in Christian Britain*. Palgrave Macmillan, London, 2015.

Dumézil, Georges. *Gods of the Ancient Northmen*. University of California Press, 1973.

Garshol, Lars Marius. *Olav's Rose, Perun's Mark, Taranis's Wheel*. *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* 7, 2021: pp.121-151.

Gricourt, Daniel; Hollard, Dominique. *Taranis, le dieu celtique à la roue. Remarques préliminaires*. *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 16, n°2, 1990: pp. 275-320.

Hoggard, Brian. *Magical house protection: the archaeology of counter-witchcraft*. Berghahn Books, 2019.

Matlakowski, Władysław. *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu, zarysy życia ludowego*. Druk. P. Laskauera i W. Babickiego, 1901.

Nutting, Wallace. *Pennsylvania Beautiful*. Old America Company, 1924.

Shoemaker, Alfred Lewis. *Pennsylvania Dutch Hex Marks*. Pennsylvania Dutch Folklore Center, Franklin and Marshall College, 1950.

Violant i Simorra, Ramon. *Posible origen y significados de los principales motivos decorativos y de los signos de propiedad usados por los pastores pirenaicos*. *Obra oberta* 4, Barcelona: Altafulla, 1979.

IL·LUSTRACIONS

Fig. 1 Rosetes micèniques al Museu Arqueològic d'Istanbul, datades del 1600 aEC. Crèdit d'imatge: Marko Manninen, 2017.

Fig. 2 Caixa de núvia

Fig. 3 Rosetes de l'església de Sant Joan d'Isil, Pallars Sobirà.
Crèdit d'imatge: Júlia Carreras.

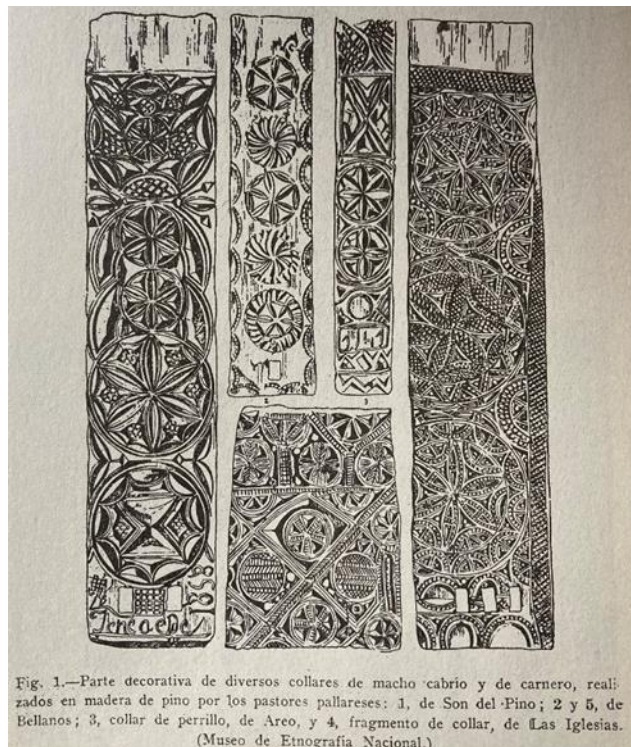

Fig. 1.—Parte decorativa de diversos collars de macho cabrio y de carnero, realizados en madera de pino por los pastores pallareses: 1, de Son del Pino; 2 y 5, de Bellanos; 3, collar de perrillo, de Areo, y 4, fragmento de collar, de Las Iglesias. (Museo de Etnografía Nacional.)

Fig. 4 Decoració en fusta de "collans" o collars pallaresos amb presència de rosetes. A l'article de Ramon Violant i Simorra, *Posible origen y significados de los principales motivos decorativos y de los signos de propiedad usados por los pastores pirenaicos*. Obra oberta 4, Barcelona: Altafulla, 1979 (1981).

Integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits, a partir de la sexafòlia

Josep Maria Mallarach

Doctor en Biologia ambiental i Coordinador de l'Associació Silene - www.silene.org

Resum: Aquest article consta de tres parts: La primera, exposa una sinopsi dels valors culturals i espirituals en la conservació de la natura en general i en els espais naturals protegits en particular, a partir de referents internacional i nacionals, i examina els noms i logotips dels parcs naturals de Catalunya, per concloure que, amb comptades excepcions, no integren adequadament els valors culturals. La segona part, se centra en la visió simbòlica, diferenciant el que és símbol de signe convencional, per abordar el simbolisme transcultural i transhistòric de la sexafòlia, que és presentada com un exemple de patrimoni natural, cultural i espiritual, per valorar el fet que fos escollida com a logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu. La tercera part planteja alguns dels reptes que cal abordar per integrar el patrimoni immaterial en els parcs naturals, i en vincula la importància amb la dimensió identitària.

Paraules clau: Espais naturals protegits, parcs naturals, patrimoni immaterial, sexafòlia, símbol.

I. Sinopsi relativa als valors culturals i espirituals dels espais naturals protegits

Per clarificar conceptes, escau presentar les definicions dels termes de conservació, patrimoni natural, cultural i immaterial, atès que molts debats estèrils sorgeixen de la seva incomprensió o de definicions reduccionistes.

Entenem que “conservació” és un concepte paraigües que inclou preservació, protecció, ús sostenible, restauració, tal com acordà l'Estratègia Mundial de Conservació (UICN, WWF, PNUMA, 1980⁸), un concepte que s'aplica tant al patrimoni natural com al patrimoni cultural associat.

Entenem per patrimoni el llegat rebut dels avantpassats, un llegat que té components materials i immaterials. Es un concepte viu, evolutiu, que depèn del consens social. Lluny de l'estereotip “peça de museu” que algú encara li pot associar, el patrimoni natural i cultural no sols és constitutiu del paisatge, sinó també de la cultura i de la identitat de comunitats locals, s'adapta constantment als canvis naturals i socials, en fem ús al llarg de la vida, de múltiples maneres, dóna sentit i contribueix, per tant a la felicitat humana.

⁸ La traducció catalana d'aquesta estratègia, feta pel Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, no fou publicada fins sis anys més tard.

El concepte de patrimoni comporta responsabilitat de transmetre'l als nostres descendents tant bé com puguem. Per això, la tradició (etimològicament derivat de tradere = transmetre) en el sentit original, designa un procés viu i dinàmic, de transmissió no sols de coneixements fonamentals, sinó també de valors, deures i responsabilitats.

És ben sabut que ens trobem immersos en una crisi global de biodiversitat, amb una forta tendència de declivi des de fa més de mig segle. Per això, la primera Cimera de la Terra, tinguda a Rio de Janeiro el 1992, va aprovar el Conveni de la Biodiversitat, amb el compromís de frenar la pèrdua de biodiversitat global. És molt menys conegut, en canvi, que poc després, el Programa Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA) va impulsar una recerca global interdisciplinària per esbrinar les motivacions de la conservació de la biodiversitat. Els seus resultats varen fer palès que les motivacions essencials i més resilients enlloc eren utilitàries, sinó que emanaven de valors culturals i espirituals⁹. També va revaloritzar la importància de l'espiritualitat (com a nucli que dona sentit a l'existència) i els coneixements ecològics tradicionals en la conservació de la natura¹⁰, alhora que denunciava el pensament tecnocràtic com un dels principals obstacles i amenaces.

La líder ecologista africana Wanghari Maathai, premi Nobel de la pau, assenyala la primacia dels valors culturals i espirituals quan afirma que «la crisi ecològica és tant una crisi física com espiritual. Per abordar-la cal un nou nivell de consciència, que ens permeti comprendre que pertanyem a la immensa família de la vida a la Terra. Si som capaços d'arribar a aquest nivell de consciència, veurem que la Terra està ferida, i interioritzarem els valors espirituals que puguin portar-nos a guarir les ferides. Reconixerem que la nostra naturalesa ens porta a ser-ne custodis i fer el que és correcte per a la Terra i, per tant, per a nosaltres mateixos». Aquest nou nivell de consciència és el que molts anomenem consciència espiritual, que pot estar, o no, vinculada a una tradició religiosa (Maathai, 2010).

El reconeixement qualitatiu dels valors culturals i espirituals, com a fonament de la conservació, s'ha vist reforçat per avaluacions quantitatives realitzades aquest segle, com les que ha anat fent públiques, periòdicament, el Panel Internacional de la Diversitat Ecològica i Serveis Ecosistèmics. En efecte, en el seu darrer informe (2019) remarcava que: «La natura que gestionen els pobles indígenes i les comunitats locals està cada cop més pressionada, però la seva biodiversitat disminueix menys de pressa a llurs territoris que a la resta del món (...) El reconeixement de coneixements, innovacions, pràctiques, institucions i valors dels pobles indígenes i les comunitats locals, i la seva inclusió i participació en la governança ambiental sol millorar la seva qualitat de vida així com la conservació de la natura»¹¹.

Les cosmologies tradicionals consideren que la realitat té múltiples nivells, i que com més profundament puguem incidir en la realitat, més efectiva serà la seva influència. Es poden controlar o canviar les actuacions o els capteniments per via normativa, i això és el que sol fer la gestió, la regulació de l'ús públic, o la vigilància dels espais naturals protegits, per posar alguns exemples, però mantenir-los demana un gran esforç mentre no es produeixin canvis en els valors socials, que poden ser induïts per mitjà de l'educació o la sensibilització ambientals. Ara bé, els valors emanen de les creences, motiu pel qual

⁹ Vegeu: <https://www.unep.org/resources/publication/cultural-and-spiritual-values-biodiversity>

¹⁰ Vegeu, dins de la pàgina web del Conveni de la Biodiversitat, la secció dedicada al coneixement ecològic tradicional, les seves innovacions i practiques : <https://www.cbd.int/traditional/>

¹¹ Vegeu-ne un resum al web: https://www.ipbes.net/sites/default/files/2020-02/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymakers_es.pdf

l'educació integral, la filosofia, la moral, si son compreses viscudes d'una manera adient, tenen el potencial d'exercir una influència encara més gran. Finalment, les creences depenen de la visió del món i de la comprensió del paper que els éssers humans hi tenim, en definitiva, d'allò que dona sentit a la nostra vida: per això, quan es parla d'un canvi de consciència, s'apunta a un canvi de visió del món. Enmig de la crisi sistèmica de l'Antropocè, quan la creença del progrés material associada al creixement indefinit s'esfondra, cal qüestionar no sols els valors, sinó les creences i la cosmovisió que sosté les tendències insostenibles.

La importància dels valors en la conservació de la natura es fa palesa en una resposta que James G. Speth (director del programa PNUMA de l'ONU) va donar, poc després de deixar el seu càrrec, l'any 2015. Deia així: «solia pensar que els principals problemes ambientals mundials eren la pèrdua de biodiversitat, el col·lapse dels ecosistemes i el canvi climàtic. Vaig pensar que amb trenta anys de bona ciència podríem abordar aquests problemes, però vaig errar. Els principals problemes ambientals són l'egoisme, la cobdícia i l'apatia i, per afrontar-los, necessitem una transformació espiritual i cultural. I els científics no sabem com fer-ho». Els "problemes ambientals" als quals Speth es referia, son, de fet, problemes derivats de valors erronis (Speth, 2015).

Noms i logotips dels parcs naturals de Catalunya

Podríem preguntar-nos si els noms i els logotips dels parcs naturals de Catalunya designen, simplement, uns 'territoris' amb uns valors especials, o evocuen els valors culturals i espirituals que els han sostingut. En el cas dels noms dels parcs naturals, la majoria corresponen al topònim predominant, l'etimologia del qual pot tenir un caràcter més o menys simbòlic. Crida l'atenció, però, casos com els de Montsant, Montserrat o Poblet, que alteren el topònim multiseccular, contundent i prestigiós, per esdevenir Serra del Montsant, Muntanya de Montserrat, o Vall de Poblet, uns noms inventats en la declaració, sense cap suport històric. Per què calia afegir una redundància que emfasitzés la morfologia? Per emfasitzar el patrimoni natural.

Pel que fa als logotips, un simple examen es demostra encara més revelador. La darrera versió dels logotips dels parcs adscrits a la Diputació de Barcelona s'assembla molt al disseny d'una marca comercial, amb l'acrònim de la institució (Diba), a la part baixa, per remarcar el suport.

En els logotips dels parcs naturals adscrits a la Generalitat de Catalunya, no hi ha aquesta estridència, sinó que mostren una o diverses figures d'elements característics del patrimoni natural, amb un codi de colors segons si l'espai és terrestre (marró), fluvial (verd) o marí (blau). És dir, el logotip evoca alguna dimensió del patrimoni natural, exclusivament, amb dues excepcions: els logos dels parcs de Montserrat i l'Alt Pirineu. En el cas de Montserrat, l'element cultural que apareix davant del natural és figuratiu: una arcada de la cartoixa d'Escaladei, un monument que, curiosament, es troba fora del parc. Només en el cas del parc natural de l'Alt Pirineu el logotip és un símbol tradicional, que evoca alhora la dimensió natural, cultural i espiritual del patrimoni, com veurem mes endavant.

Vers un enfocament més integrals i efectius en la conservació de la natura

Des de 1948, quan es funda la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (UICN) a França, comencen a propagar-se, fins arribar a imposar-se, els descriptors científics, que indueixen unes valoracions cada cop més tècniques i quantitatives de la natura. A mida que els estats europeus es recuperen de la destrucció de la Segona Guerra Mundial, sorgeixen noves figures de protecció de la natura, variants més adaptades a la realitat europea que el model preservacionista de parc nacional. A l'estat espanyol, el sistema d'espais naturals protegits modern es comença a desplegar a inicis dels anys 1980, i aviat agafen el lideratge les comunitats autònomes. A Catalunya la llei pionera d'espais naturals s'aprova el 1985. A la Unió Europea, sorgida del Tractat de Maastricht (1993), s'impulsen en el tombant de segle, unes ambicioses estratègies de protecció d'hàbitats i d'aus, que configuren la Xarxa Natura 2000, la xarxa internacional d'àrees protegides més rellevant del món.

El Congrés Mundial d'Àrees Protegides celebrat a Durban (Sud-àfrica) el 2003, va marcar un punt d'inflexió. Per primera vegada, hi van ser admesos representants indígenes d'arreu del món. Van fer aportacions que van anar des de l'àmbit de la justícia (la denúncia d'innombrables atropellaments realitzats en nom de la conservació de la natura) fins els plantejaments científico-tècnics (la crítica a les polítiques de conservació que ignoren els valors culturals i espirituals de les poblacions que han viscut conservant la natura com a part de si mateixos, des de temps immemorial). La sacsejada que van crear els portaveus indígenes i els seus aliats va donar lloc, en aquell congrés, a una sèrie de recomanacions, seguides per resolucions en posteriors congressos i assemblees generals de la UICN, que van donar lloc a canvis d'entitat, entre els quals la modificació de la mateixa definició d'espais naturals protegits, l'any 2008, per incloure-hi els valors culturals i la conservació per altres mitjans efectius, la governança comunitària i el paper de l'espiritualitat en la

conservació. Aquests canvis, entre altres, van incidir en la majoria de les directrius i guies de bones pràctiques que la UICN ha elaborat i publicat des d'aleshores.

Poc després, l'Associació Silene va impulsar l'elaboració d'un manual per ajudar a integrar el patrimoni immaterial en els espais naturals protegits espanyols, manual que es va publicar amb EUROPARC-España, l'any 2012, gràcies al suport de la Fundació Territori i Paisatge, després d'un ampli procés participatiu de dos anys, en el qual hi van participar professionals dels espais protegits de dotze comunitats autònomes.

Tot això explica que en la declaració del Parc Natural de Montsant i en la del Parc Natural de l'Alt Pirineu, la conservació dels valors culturals ja formés part dels objectius fundacionals, i que la seva gestió hagi estat més integral i atenta a les poblacions locals que ens primers parcs, on els objectius de conservació es limitaven al patrimoni natural.

II. Realitat de la cosmouisió simbòlica

El terme símbol prové del grec *symbalein* que significa unir o reunir fragments. Quan es parla de pensament simbòlic, es refereix a aquell és capaç de connectar diversos àmbits o nivells de realitat. Totes les cosmologies i ciències tradicionals ensenyen que existeixen múltiples nivells de realitat / ésser/ consciència, jerarquitzats i interconnectats, molts d'ells invisibles, que els atributs de l'espai, temps, densitat,... depenen del nivell de realitat. El pensament simbòlic s'adreça a esbrinar els significats, per mitjà de la llei de les correspondències. Segons els casos, el pensament simbòlic pot coincidir o anar més enllà del pensament holístic.

El simbolisme de la sexafòlia

La sexafòlia, aïllada o combinada amb si mateixa, o amb altres símbols primordials o arcaics, és present des d'èpoques antigues (uns 3000 anys aC. pel cap baix) fins el present, en múltiples regions d'Euràsia, des de l'Àrtic a l'Himàlaia. Ha estat un símbol sagrat present, emprat i venerat en moltes civilitzacions antigues: Xina, Japó, Índia, Egipte, Palestina, Líbia, Rússia, Romania, Ucraïna, etc. A la península ibèrica és particularment abundosa a la serralada cantàbrica i la serralada pirinenca, tant a la banda aragonesa com a la catalana.

El simbolisme de la sexafòlia es pot abordar, o llegir, des de tres angles complementaris: el nombre, la forma i la figura. Vegem-ho:

El nombre: La sexafòlia conté tres nombres: 1, 6 i 12. El 1 apareix dues vegades, un en el cercle que la limita exteriorment, i l'altre en el punt central. El 6 apareix en els 6 pètals, mentre que el 12 es troba en els dos arcs de cada pètal. El 12 evoca el simbolisme zodiacal, l'any solar, amb sis mesos de llum creixent i sis de llum minvant. El nombre 6, que li dona nom, simbolitza la perfecció de la manifestació creada, la plenitud, l'equilibri, per tal com es tracta de l'únic nombre que prové dels tres primers (la tríada generadora: unitat, dualitat i trinitat), sigui per addició o per multiplicació: $1+2+3=6$, $1 \times 2 \times 3=6$. És per aquest motiu simbòlic que en relat del Gènesi hi ha 6 'Dies' de la Creació, o el seu fractal, els 8 dies de treball a la setmana judeocristiana, que s'ha acabat imposant arreu (Schimmel, 1993).

La forma geomètrica: La sexafòlia és un cercle, dins del qual hi ha 12 arcs, tots amb la mateixa curvatura, que s'entrecreuen en un punt central (Fig. 1). La corba dels raigs evoca el moviment, ascendent i descendent, motiu pel qual simbolitza la roda de la vida, la roda del temps, la roda còsmica o la roda zodiacal -sis mesos en els que creix la llum, seguits

de sis mesos que decreix. La cristianització d'aquest símbol primordial va engendrar dos altres símbols circulars: el rosetó i el crismó.

La figura de la sexafòlia evoca una flor de sis pètals, per això se l'anomena també hexapètala, flor de la vida o flor galana. En aquest sentit, se li aplica tot el ric simbolisme de la flor de vida (sigui vida terrena o eterna): la flor com a òrgan que concentra la bellesa, d'on sorgirà el fruit i les llavors que perpetuen la vida de les plantes. La flor, doncs, com a receptacle de la Substància primordial.

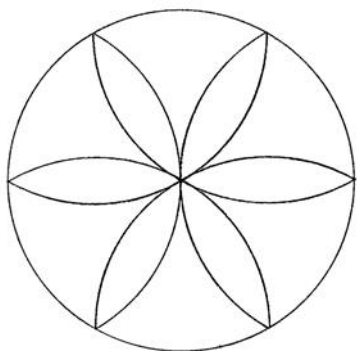

Fig.1. Traça geomètrica de la sexafòlia

Fig.2. La flor de la vida, amb 19 centres

Art sagrat: La sexafòlia apareix en l'art sagrat de l'antiguitat: en múltiples temples, palaus, esteles, etc. de l'Egipte (Fig. 3), la Grècia (Fig. 4) i la Roma antigues, en temples nabateus (Fig. 5), en llibres bíblics jueus (Fig.6) i també en molts de temples xinesos, japonesos, hindús, etc.

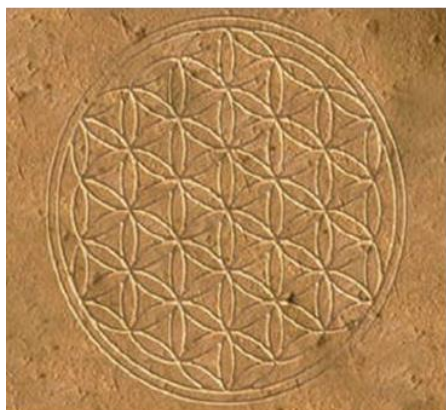

Fig.3. Murs del temple d'Osiris a Abydos (Antic Egipte)

Fig.4. Mosaic del paviment del temple d'Artemis d'Efès (Antiga Grècia)

Fig.5 Dintell d'un temple nabateu (s. IV a C)

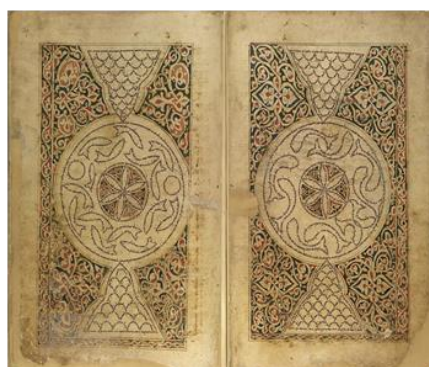

Fig.6. Cobertes d'un Pentateuc jueu (Iemen) s.IV

Després del declivi de les tradicions grecorromanes, el cristianisme incorpora la sexafòlia al costat d'altres símbols arcaics, i se'l pot trobar en tombes, sarcòfags i en llocs destacats de les esglésies (portalades, cúpules, claustres, etc.). Cronològicament, s'han pogut identificar sexafòlies associades al cristianisme des del segle IV, a Armènia (Fig. 7) i Egipte (Fig. 8), fins el segle XIII a l'Europa occidental, Catalunya inclosa ponència (Fig 10 - 14), mentre que perdura fins el dia d'avui en algunes esglésies cristianes orientals (Fig. 9).

Fig.7 Tomba del cementiri a Eschmiazin (Armènia)

Fig.8 Cúpula monestir Deir Mar Boulous (Messinian Kardamyli (Grècia)

Fig.9. Campanar d'Agios Spiridon,

Fig.10. Sarcòfag visigòtic amb tres sexafòlies, Monestir de Sant Pere de Ponts (La Noguera) s. X?

Fig.13. Portalada de St Joan d'Isil (s. XII) Pallars Sobirà

Fig.14. Comunidor de Sta. Eulàlia d'Encamp (Andorra)

Art popular: La decadència de les tradicions espirituals facilita o permet que alguns dels seus símbols siguin incorporats en altres tradicions posteriors, que n'ajusten o modifiquen el significat. És així que, quan l'art sagrat cristià occidental va deixar d'emprar la sexafòlia, aquest símbol va perdurar en l'artesanía popular, on fou curiosament incorporada en l'ornamentació de cases, mobiliari (com caixes de núvia), instruments musicals, motlles de formatge, clemàstecs, collars, salers, culleres i molts altres objectes domèstics, així com en el folklore, amb uns significats generalment protectors, i unes aplicacions particulars, i en tot cas diferents de les que havia tingut la anteriorment, quan la sexafòlia estava integrada en l'art sagrat. La comunicació de Júlia Carreras ho tracta a bastament, amb magnífics exemples de diverses cultures pastorals i de muntanya europees.

III. Reptes per integrar el patrimoni immaterial en els espais naturals protegits

La declaració dels primers parcs nacionals es va justificar sempre per valors espirituals, filosòfics, ètics, estètics, etc. mai per valors científics, econòmics o turístics. El romanticisme literari i la pintura de paisatges (s XIX) van tenir una gran influència en la mentalitat que va promoure els primers parcs nacionals europeus, i també a l'Estat espanyol. Malgrat que a inicis del segle XX les ciències de la natura van assolir una certa popularització, com podem constatar en l'excursionisme científic de Catalunya, no van assolir un protagonisme en la conservació de la natura fins després del trauma de les dues guerres mundials (Mallarach, 2018). A Catalunya, aquest canvi no es va consolidar fins a la dècada dels 1970, quan la Diputació de Barcelona va crear els primers parcs naturals a l'àrea metropolitana: Sant Llorenç del Munt i el Montseny.

Cal remarcar que, a casa nostra, els parcs naturals protegeixen territoris humanitzats des de fa segles o mil·lennis i, per tant, una de les seves missions és conservar la interacció de les activitats humanes que n'han configurat els paisatges. Corresponen, doncs, a la categoria V- Paisatge protegit de la UICN. No obstant i això, deixant de banda el de la zona volcànica de la Garrotxa (on un dels objectius de la llei que el creà era protegir l'especial bellesa del paisatge) l'establiment de la majoria dels parcs naturals es va justificar, exclusivament, pels valors del seu patrimoni natural.

Els reptes als quals han de donar resposta els parcs naturals es relacionen a com fer compatible la conservació de la natura amb les activitats humanes i els seus valors, enmig d'unes tendències socioeconòmiques insostenibles. L'experiència internacional demostra que és essencial integrar els valors culturals i espirituals que han conservat la natura en la gestió i la governança dels espais naturals protegits, de manera transversal. Així mateix, hi ha un ample consens a favor d'adoptar una ètica de conservació que recolzi en els sistemes de coneixement i de valors propis del lloc, que ofereixi una conservació equitativa.

El Decret 194/2003, art.2, que estableix els objectius del Parc Natural de l'Alt Pirineu defineix la protecció dels valors geològics, biològics, ecològics, paisatgístics i culturals inclosos en el seu àmbit, així com l'establiment d'un règim d'ordenació i de gestió adreçat al desenvolupament sostenible, que faci compatible la protecció dels valors esmentats amb l'aprofitament ordenat dels seus recursos i l'activitat dels seus habitants. Els valors culturals hi són, doncs, un objectiu de la protecció explícit.

fonamentada en els drets, per millorar la qualitat de la governança dels recursos naturals i els beneficis tangibles en les poblacions locals¹².

A Catalunya, les inèrcies d'abordar separatament el patrimoni natural del cultural es mantenen, dissortadament, en la majoria d'espais naturals protegits, inclosos els parcs naturals. Segueixen pendents d'aplicació moltes recomanacions del manual que varem elaborar per orientar la integració del patrimoni immaterial en els espais naturals protegits (Mallarach, Comas & de Armas, 2012) així com les que va proposar la Jornada de parcs naturals i museus etnològics de Catalunya (XME, 2015). Les oportunitats d'adoptar enfocaments més inclusius, holístics, en la comunicació, el guiatge o la interpretació, per fer l'experiència de la visita als parcs naturals més significativa i transformadora hi son, en alguns casos s'han identificat, però esperen encara la seva concreció.

Aquesta jornada, a partir de l'exemple concret de la sexafòlia -logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu- vol posar de relleu el gran potencial que ofereix un abordatge integrador del patrimoni immaterial, de les noves aliances i suports que permet establir, dels canvis de valors i de creences que permet impulsar.

En una època on es qüestionen tantes 'veritats', com podem saber quins valors o creences son veritables o erronis? David Abram, filòsof de la natura, hi dona una resposta profunda, quan qüestiona el sentit que té la veritat i la falsedat si es deslliguen de la natura: «Ecològicament parlant, no són les nostres afirmacions verbals, principalment, les que són 'veritables' o 'falses', sinó el tipus de relacions que mantenim amb la resta de la natura. Podríem dir que una comunitat humana que viu en una relació mútuament beneficiosa amb la terra circumdant viu en la veritat. Les maneres de parlar comunes a aquesta comunitat, les afirmacions i les creences que permeten perpetuar-se amb tanta reciprocitat, són veritables. Per contra, les declaracions i creences que fomenten la violència cap a la terra, les maneres de parlar que permeten deteriorar o arruïnar els éssers circumdants, es poden descriure com a falses. Una civilització que destrueix implacablement la terra viva que habita no coneix bé la veritat, independentment de quants de fets contrastats hagi acumulat sobre les propietats calculables del seu món» (Abram, 1997).

Reflexions conclusives

Els valors culturals i espirituals que conformen el patrimoni immaterial han est la base de la conservació de la natura, des de fa mil·lennis...i ho segueixen essent avui dia, en molts llocs del món. Es poden descriure amb mitjans i llenguatges molt diferents (dels mites tradicionals, en llenguatge simbòlic, fins als descriptors científics), uns llenguatges que lluny d'excloure's, es complementen. Caldrà escollir el més idoni en cada cas. El gran repte sempre és la coherència: ser conseqüent amb els valors que es proclamen i defensen, és dir, aplicar-los a la vida. La vivència dels valors més amplament compartits (bellesa, majestat, unitat, harmonia..) infon d'una manera espontània i efectiva unes actituds perdurables d'admiració, respecte, agraïment i joia, etc. més enllà de les diferències socials, culturals, ètniques, etc. La identitat o identificació amb el patrimoni integral és més inclusiva que no pas la que es forja amb aspecte parcial del patrimoni natural o cultural, i permet assolir aliances més àmplies i resilients, per sostreure el patrimoni de les tendències destructives o insostenibles. L'art tradicional, ben arrelat a la natura, té un gran

¹² Les tendències dels darrers decennis, pel que fa a la integració del patrimoni cultural i espiritual en les polítiques de conservació de la natura, les varem sintetitzar a: Mallarach, Josep-Maria & Bas Verschuuren. *Changing Concepts and Values in Natural Heritage Conservation: A View*

potencial per transmetre aquests valors, i es pot desenvolupar en aliança amb els ecomuseus o museus etnològics, així com les entitats i persones vinculades al patrimoni cultural material i immaterial relacionat amb la natura: educadors, guies, intèrprets, etc.

REFERÈNCIES:

Abram, David. *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*. Vintage Books, 1997.

Maathai, Wanghari. *Replenishing the Earth: Spiritual Values for Healing Ourselves and the World*. New York : Doubleday, 2010. Traducció castellana: Devolver la abundancia a la Tierra. Valores espirituales para sanarnos a nosotros mismos y a la mundo p. 25. 2011.

Mallarach, Josep Maria; Comas, Eulàlia & de Armas, Alberto. *El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas*. Serie de manuales EUROPARC-España. Editat per la Fundació Fernando González Bernáldez. Madrid. 140 p. 2012.

Mallarach, Josep Maria. *Espais naturals protegits i espiritualitat a l'Europa d'inicis del segle vint. Art i natura al tombant del segle XX*, p. 15-34, a T.M. Sala i I. Gras (coords.) Poètiques de la naturalesa. Espais per a l'espiritualitat, Col·lecció Quaderns Art i Natura. Universitat de Barcelona, 2018.

Mallarach, Josep-Maria, and Bas Verschuuren. *Changing Concepts and Values in Natural Heritage Conservation: A View through IUCN and UNESCO Policies*. pages 141-157, in *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*. Edited by Erica Avrami, Susan Macdonald, Randall Mason, and David Myers. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Trust, 2019.

IUCN, WWF, UNEP. *World Conservation Strategy*. 1980. Estratègia Mundial de Conservació. Traducció catalana publicada per la Diputació de Barcelona [51 pàg. + 5 mapes] 1986.

Speth, Gustave. Entrevista transcrita a *Wine and Water Watch. A "New" Environmentalism 2015* <https://winewaterwatch.org/?s=Speth> 2015 [darrer accés 29/5/2023].

Schimmel, Annemarie. *The Mystery of Numbers*. Oxford University Press. 1993.

Xarxa de Museus d'Etnologia (XME) *Museus d'etnologia i espais naturals protegits* Barcelona, febrer de 2015 (Document de Síntesi) Proposta per articular un marc de col·laboració estable per la promoció dels valors naturals i culturals dels parcs i paratges naturals de Catalunya, 2015.

Per ampliar informació podeu visitar el noticiari i el centre de documentació de l'associació Silene: www.silene.org

El cas de logotip del Parc Natural de l'Alt Pirineu

Jordi Abella

Director de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu

Marc Garriga

Director del Parc Natural de l'Alt Pirineu

El 2003 es crea el Parc Natural de l'Alt Pirineu que s'estén entre les comarques del Pallars Sobirà i l'Alt Urgell. És el més extens de Catalunya; la seva extensió supera les seixanta mil hectàrees (69.850 ha), i representa el 55,5% del territori total del Pallars Sobirà.

El territori del parc es distribueix pels municipis d'Alt Àneu, La Guingueta d'Àneu, Esterri d'Àneu, Alins, Esterri de Cardós, Farrera, Lladorre, Llavorsí, Rialp, Soriguera, Sort, Tírvia i Vall de Cardós a la comarca del Pallars Sobirà; i les Valls de Valira i Montferrer i Castellbò, a la de l'Alt Urgell.

És un parc que neix amb la voluntat d'integrar la salvaguarda del ric patrimoni natural, però també per participar en el desenvolupament econòmic sostenible d'aquest territori d'alta muntanya, i per tant vol donar un important protagonisme a l'acció humana.

Segons el decret de creació, el Parc Natural incorpora un seguit de centres estructurals per tal de donar cohesió territorial i reforçar alguns aspectes de la seva gestió. Un d'aquests centres és l'Ecomuseu de les valls d'Àneu, entitat que té com a objectiu promoure la recerca, conservació, gestió i restitució del patrimoni cultural, material i immaterial, de les valls d'Àneu i de la resta del Pirineu.

L'any 2002, durant les tasques organitzatives prèvies a la creació del Parc es va iniciar un interessant debat sobre quin element simbòlic podia utilitzar-se per identificar-lo. Tots els parcs naturals catalans disposen d'un logotip amb el que s'identifiquen i que sovint fan referència a algun element emblemàtic del patrimoni natural vinculat al territori que integra aquell parc. Després d'un llarg procés de reflexió i discussió, des de l'Ecomuseu i l'equip del Parc Natural, vam proposar que enlloc d'un element clarament relacionat amb el patrimoni natural, relacionat amb la fauna o la flora pirinenca, potser seria interessant proposar un altre element que tingués una lectura més cultural i estretament vinculada amb la humanització del territori. Segons la nostra percepció, la humanització ha estat un procés fonamental per entendre i interpretar el canviant paisatge pirinenc que avui coneixem i la realitat econòmica i social en la que ens trobem. Des d'aquesta perspectiva ens semblava que la sexafòlia (o hexifòlia), o la rosa, roseta o flor de sis fulles com es coneix en molts indrets pirinencs, podia ser una bona opció .

La sexafòlia, a més, és un element força present en la cultura ramadera del Pirineu que ens vincula amb una llarga tradició històrica connectada a diferents èpoques (des de l'època romana fins a l'actualitat). Molt significativa és la seva presència en molts edificis medievals del Pirineu i, de fet, encara avui aquest element ornamental i decoratiu continua molt

present en les produccions artesanes locals i és un símbol molt reivindicat i difós. Per tant, vam creure que a més d'un valor estètic i històric, tenia també una alta càrrega identitària que li donava una interessant dimensió cultural.

L'etnògraf Ramon Violant i Simorra (1903-1956) diu, referent a la sexafòlia, «és un símbol d'una flor de sis pètals, trobat freqüentment al Pirineu, prop de finestres i portes de cases antigues. Es pot trobar també tallat en fusta a collars de bestiar, salers tradicionals i altres estris de pastor. Es creu que el seu significat prové del culte al Sol dels celtas, i està relacionat amb l'eternitat i la protecció dels vius. És un símbol molt antic, trobat fins i tot en làpides romanes.»

De fet, són molt abundants les referències a la sexafòlia que contínuament trobem en molts elements i objectes domèstics, arquitectònics i artístics que expressen l'estreta vinculació del Pirineu, igual que molts altres indrets, amb aquest símbol.

La proposta que vam fer des de l'Ecomuseu junt amb l'equip de gestió del Parc va ser consensuada amb el territori i els seus representants polítics i agents locals representats en la Junta Rectora del parc i va ser ben rebuda, discutida i acceptada. Així doncs, des del 2003 aquesta imatge, amb la seva corresponent adaptació gràfica al llibre d'estil d'identitat corporativa dels organismes dependents de la Generalitat de Catalunya (<https://identitatcorporativa.gencat.cat/>) i als manuals de senyalització i publicacions d'espais naturals protegits, s'ha consolidat com una de les icones gràfiques relacionades amb el Parc Natural de l'Alt Pirineu. És per aquest motiu que s'ha recollit com exemple de bona practica al manual 10 «El patrimonio inmaterial: valores culturales y espirituales. Manual para su incorporación en las áreas protegidas» de Europarc-Espanya.

Enguany, amb la celebració del 20 aniversari de la creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu, s'ha dissenyat un logo commemoratiu que recull de nou de forma parcial aquesta simbologia ja tant assumida en la identificació d'aquest espai natura de protecció especial.

REFERÈNCIES:

Violant i Simorra, Ramon *D'art Popular Pallarès a Obra oberta*, 1. (1979). Altafulla. Barcelona.

Violant i Simorra, Ramon *Art popular decoratiu a Catalunya* (1948). (2018) Garsineu Edicions. Tremp.

IL·LUSTRACIONS

Decoració medieval amb sexafòlies a Sant Joan d'Isil.
Crèdit d'imatge: Júlia Carreras..

Formatgera (S. XIX/XX). La talla del fons servia per decorar el formatge.

Salers (Segles XIX i XX) on es guardava la sal per cuinar.
El darrer està fet actualment, seguint models tradicionals.

Bases de formatgera. Pallars. (S. XIX/XX)

Claus per subjectar el collar (Segle XIX/XX)

Trencapinyons (Segle XIX/XX)

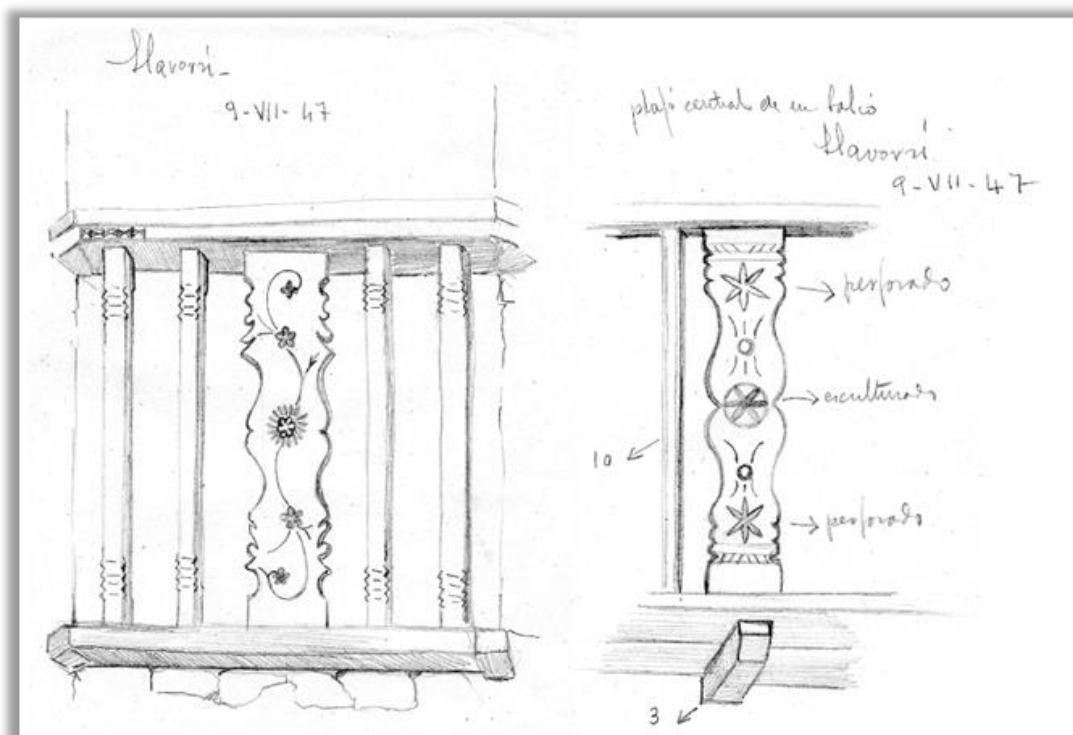
Castanyoles o castanyetes del Pallars. (S/ XIX/XX).

Marcadors de coca o pa (S. XIX/XX)

Caixa de Núvia (S. XVIII/XIX)

Balcó a Llavorsí. Apunt original de Ramon Noé Hierro. Fons Ramon Violant i Simorra. Ecomuseu de les Valls d'Àneu.

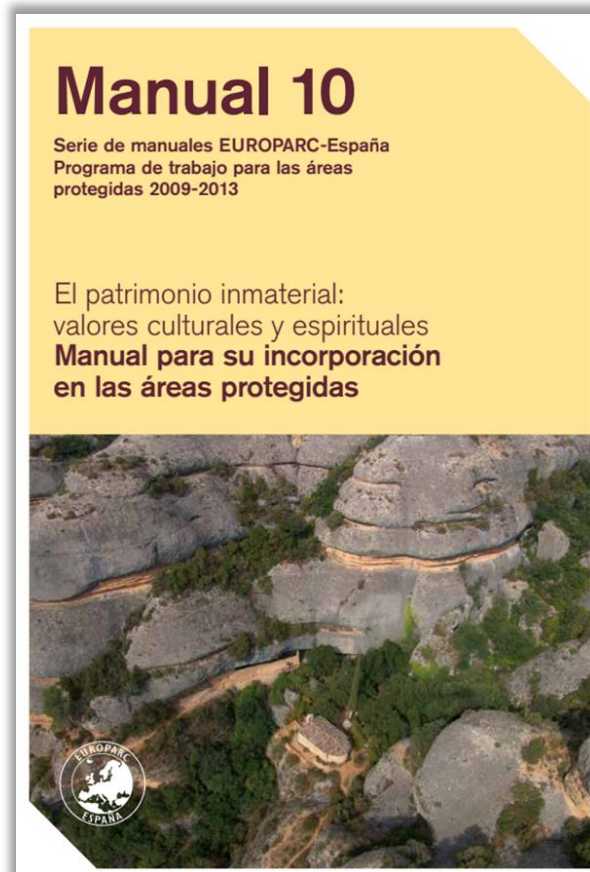

Elaborant una sexafòlia. Apunt original de Ramon Noé Hierro. Any 1947 a Roní. Fons Ramon Violant i Simorra. Ecomuseu de les valls d'Àneu.

Parc Natural de l'Alt Pirineu

Logotip oficial del Parc Natural de l'Alt Pirineu incorporant la sexafòlia

Manual de Europarc-Espanya que recull com a exemple de bona pràctica l'ús de la sexafòlia pel logotip identificatiu del Parc Natural de l'Alt Pirineu

Logotip commemoratiu del 20 aniversari de la creació del Parc Natural de l'Alt Pirineu recollint de nou de forma parcial la sexafòlia

Propostes

Posteriorment a les exposicions temàtiques celebrades durant el matí -recollides a les pàgines precedents- al llarg de la tarda va tenir lloc una sessió participativa orientada a imaginar i consensuar quines accions es podrien dur a terme a fi de contribuir a la revaloració de la sexafòlia. La reflexió compartida -en la que van participar els ponents, els membres tant del Parc Natural de l'Alt Pirineu com de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu i de Silene, i el públic- es va centrar en un debat d'idees i propostes d'actuacions possibles per a difondre i recuperar el coneixement de la sexafòlia i els seus valors associats.

A continuació es resumeixen les idees i propostes sorgides, les quals s'agrupen en dos grans focus, a curt i mitjà termini respectivament.

2023, Any de la sexafòlia

CONTEXT I OBJECTIUS

Es va coincidir a considerar com a molt favorable el fet que l'any 2023 s'acomplexen 20 anys de l'establiment del Parc Natural de l'Alt Pirineu, ja que és una efemèrides idònia i una bona oportunitat per endegar un projecte transversal entorn de la sexafòlia.

L'avinentsa hauria de servir per a impulsar el necessari abordatge integral del patrimoni, en els seus diferents vessants: natural, cultural i espiritual. En concret, es va concloure que seria una oportunitat excel·lent per a recuperar el coneixement de la sexafòlia, els seus significats i els seus valors associats, i que convindria fer-ho mitjançant un seguit d'intervencions que interrelacionin àmbits diversos.

Es va coincidir a considerar que la iniciativa hauria de ser encapçalada pel Parc Natural de l'Alt Pirineu en col·laboració amb l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, ja que la sexafòlia forma part del logotipus del PNAP per les causes i en les circumstàncies en les quals ambdues entitats van fer-ne part, tal com en la sessió del matí va ser exposat pels seus directors, respectivament Marc Garriga i Jordi Abella.

El projecte s'hauria de dissenyar de manera que s'afavoreixi al màxim la implicació de diversos actors de la societat pallesega: Administracions públiques incumbides, ensenyament oficial, educadors ambientals, l'associació de guies del parc, artesans, el sector turístic privat i públic, etc.

ESTRUCTURACIÓ

Per a la bona definició i fonamentació del projecte, es van plantejar diverses accions prèvies o organitzatives:

Recerca

En primer lloc, caldria impulsar una recerca antropològica, tant entre la població actual del Pallars Sobirà com els que hi estan de pas, per saber quin coneixement es té i què es pensa sobre la sexafòlia.

Respecte a la població local, la recerca s'hauria d'adreçar a diferents segments poblacionals. Es va remarcar el fet que cal parar especial atenció en la població més jove. L'enquesta hauria de tenir una metodologia ben pensada i orientada a objectius concrets. Les preguntes les haurien de fer i ser dirigides per/a diferents perfils, inclosos els infants en edat escolar, de manera que el projecte també tingués un vessant educatiu. Es va

proposar fer la crida via Instagram (basada en l'experiència reeixida del projecte que es va fer al Pallars Sobirà via Tik-Tok).

Significat de la sexafòlia

En base a la informació obtinguda, caldria tot seguit elaborar i consensuar una explicació sobre el significat (històric, cultural, simbòlic...) de la sexafòlia i els seus valors associats. Els motius que varen justificar que fos escollida com a logotip del Parc Natural serien un molt bon punt de partida.

Aquesta visió hauria de ser transmesa adequadament, a fi que la puguin fer servir els guies i informadors del Parc Natural, les cases rurals i en general tothom que pot donar informació sobre la realitat del Pallars Sobirà.

Es va creure convenient establir dos nivells d'explicació: un nivell bàsic per a quan se sol·licita informació general i un altre més complet per a les persones més interessades o que facin preguntes de major profunditat.

CONCRECIÓ

El vessant pràctic del projecte hauria de tenir les plasmacions que es detallen tot seguit.

Relat

Caldria generar un relat que correspongui a la identitat cultural local, per a la qual cosa es varen formular les següents idees concretes:

- Dissenyar i crear **activitats per a escolars**, segmentades i dirigides de manera diferenciada a cicles de primària i secundària
- **Produir un conte** amb un quadern d'activitats, el qual ha de ser pensat principalment per als infants i el jovent, però apte per a un públic ampli
- Donar **formació** respecte de la sexafòlia, els seus significats i valors als educadors ambientals, guies turístics i de muntanya i altres actors que de manera directa o indirecta difonen aspectes del patrimoni del PNAP

Esdeveniments

Es va coincidir en la conveniència d'organitzar esdeveniments amb formats vivencials i transformadors a partir de la sexafòlia (aprendre fent). Les idees proposades van ser les següents:

- **Exposició itinerant:** Dissenyar i produir una exposició de fàcil itinerància per ajuntaments i altres equipaments de l'àmbit del PNAP.
- **Conferències:** Planificar xerrades divulgatives per al públic general dels diversos aspectes de la sexafòlia que puguin ser fetes diversos indrets del Pallars.
- **Artesans:** Plantejar les oportunitats que la sexafòlia i altres símbols arcaics pirinencs poden oferir a la pròxima trobada d'artesans de talla de fusta que organitza l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu per a recuperar oficis tradicionals i reactivar el sector artesanal. Un objectiu de fons seria explorar la transmissió dels models tradicionals i les noves aplicacions contemporànies.
- **Fira de la sexafòlia:** Propiciar un esdeveniment que estimuli els artesans i altres sectors a fer-ne aplicacions, la qual cosa generi alhora recursos econòmics que podrien ser reinvertits en activitats artesanals o divulgatives relacionades que vinculin la sexafòlia amb cants, danses, oficis, contes interactius, sistemes de governança, etc.

Congrés pirinenc sobre la sexafòlia

Una idea que es va considerar com molt interessant seria organitzar el segon semestre de 2024 o el primer de 2025 un Congrés pirinenc transfronterer entorn de la sexafòlia (sigui solament o conjuntament amb altres símbols arcaics que l'acompanyen), convidant estudiosos, divulgadors, gestors, artesans, etc. de tot el Pirineu (Euskadi, Navarra, Bearn, Aragó, Arieja, Andorra i Catalunya).

Bordes d'Artamont a Lladorre, Pallars Sobirà

**La integració del patrimoni immaterial
en els espais naturals protegits.
La sexafòlia a l'alt Pirineu**

Silene

Parc Natural
de l'Alt Pirineu

ECOMUSEU
VALLS D'ANEU